

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Uwagi na marginesie lektury literackich kontestacji Dubravki Ugrešić

Author: Barbara Czapik-Lityńska

Citation style: Czapik-Lityńska Barbara. (2014). Uwagi na marginesie lektury literackich kontestacji Dubravki Ugrešić. „Poznańskie Studia Slawistyczne” (2014, nr 6, s. 49-62), DOI: 10.14746/pss.2014.6.3

Uznanie autorstwa - Bez utworów zależnych Polska - Ta licencja zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu zarówno w celach komercyjnych i niekomercyjnych, pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Barbara Czapik-Lityńska
blitynska0@gmail.com

Uwagi na marginesie lektury literackich kontestacji Dubravki Ugrešić

ABSTRACT. Czapik-Lityńska Barbara, *Uwagi na marginesie lektury literackich kontestacji Dubravki Ugrešić* (Parenthetical Remarks on Literary Contestations by Dubravka Ugrešić). „Poznańskie Studia Slawistyczne” 6. Poznań 2014. Publishing House Science and Innovate, pp. 49–62. ISBN 978-83-63795-51-1. ISSN 2084-3011.

In the article, the literary texts of the Croatian authoress are considered, since they present a critical comportment that is to remain in opposition to the crisis of the contemporary culture. The article makes an attempt to describe a specificity of the writer's literary contestations, derived from a stance of the avant-garde and modern rebellion, adopted among others by Miroslav Krleža, and from an intellectual revolt, expressed by the postmodern aesthetics and philosophy. The growing on both contestation traditions determines a manner of thinking, perceptiveness of interpretation regarding the depicted world and life. The literary contestations of Ugrešić focus on problems of the postmodern aesthetics, ethics, sociopolitical and cultural transformations.

Keywords: Dubravka Ugrešić; literary contestation; Miroslav Krleža; intellectual revolt; postmodern aesthetics

*Braterska przyjaźń przenosi góry!
Tak zapewnia mój elementarz.
D. Ugrešić, Kultura kłamstwa*

Chorwacka pisarka Dubravka Ugrešić należy do najbardziej krytycznych autorek współczesnych i do najbardziej przenikliwych krytyczek kultury. Indywidualna, podmiotowa postawa, zaangażowanie intelektualne w skomplikowane problemy społeczno-kulturowe czyni z niej oryginalną postać czasów ponowoczesnych. W swojej ojczyźnie jest uważana za osobę kontrowersyjną, za outsiderkę¹. Jej poglądy nie znalazły zrozumienia wśród Chorwatów, którzy nie zaakceptowali antynacjonalistycznej i antywojennej

---

¹ Pisarka w każdej niemal książce utożsamia się z rolą „zaprzysięgłej outsiderki” (e.g. Ugrešić 2001: 102).

krytyki, zarzucając autorce: jątzerzenie, projugosłowiańskość, naiwność, niezrozumienie aktualnej sytuacji politycznej, jugonostalgię (Biti 2005), a nawet brak patriotyzmu (Jelčić 1997)². Nieprzychylność środowiska przyczyniła się do opuszczenia kraju. Od wyjazdu Dubravki Ugrešić minęło wiele lat i dzisiaj na większość skomplikowanych problemów i sytuacji zostało rzucone nowe światło. Dystans czasowy złagodził zarówno opinie Chorwatów, jak i samej pisarki. Szkoda, że jej dorobek nie jest doceniony, gdyż twórczość pisarki zasługuje na najwyższe uznanie. Wyróżnia ją mistrzowski artyzm i wysoka świadomość najbardziej istotnych problemów współczesnej kultury. Podejmując je, autorka wpisuje się w analityczne doświadczenia hermeneutyki, służące rozumieniu literatury i kultury, człowieka i społeczeństwa³. Jako pisarka ponowoczesności korzysta z wielu literackich strategii wspomagających semantyczne prowokacje do myślenia.

Twórczość Dubravki Ugrešić jest w Polsce dobrze znana, lubiana i cenniona. Moje uwagi odnoszę do tekstów tłumaczonych na język polski i powszechnie dostępnych. Tłumaczenia są reprezentatywne dla zainteresowań autorki, rozpoczynającej przygodę z literaturą od opowiadań i powieści-pastiszy, by dojść do zaangażowanych społecznie i kulturowo esejów, powieści rozrachunkowych, krytycznych autofikcji i krytycznych tekstów o kulturze (Čolović 2007; Czapik-Lityńska 2009). W dorobku pisarki niezwykle jest połączenie subtelnej wrażliwości podmiotu literackiego z ostrą pasją krytyczną, delikatność i humor splatają się z mrocznymi narracjami, potęgując sugestywność literackiej wypowiedzi i siłę kontestacji.

Sprzeciw wobec oficjalnej polityki i nacjonalistycznego szaleństwa doprowadził Ugrešić do emigracji. W *Kulturze kłamstwa* (1996; wyd. pol. 1998, 2006) określiła swoją wygnańczą sytuację: „Teraz żyję **za granicą** i jestem tutaj tym, czym **w kraju** przestałam być: **chorwacką pisarką**. Reprezentantką kraju, w którym już nie istnieję, kraju, który opuściłam, wybrawszy wygnanie” (Ugrešić 1998: 308). Wybór emigracji i zaangażowanie

² O tym również artykuł recenzyjny J. Kornhausera (2000: 137–145).

³ „Tekst rozumiany hermeneutycznie pozostaje w żywym związku z osobą interpretującą. (...) Rozumienie tekstu, a tym samym obcowanie z kulturą, ma ostatecznie swój cel w tym, że służy poszerzeniu naszej samoświadomości” – pisze K. Rosner (1991: 10). Autorka tłumaczy, że podejście hermeneutyczne nie ujmuje tekstu jako zobiektywizowanego przedmiotu. Podobnie pojmuje tekst oraz kulturę Dubravka Ugrešić, której narracje służą nie tyle wiernemu opisowi, ile samorozumieniu świata i człowieka.

w sprawy polityczne nie oznacza, że jest dysydemtą. Jej aktywność nie jest zinstytucjonalizowana, działa prywatnie, pisze subiektywnie, reaguje ostro i spontanicznie. Jest pisarką bezkompromisową, kontestatorską z ducha zbuntowanej awangardy⁴, patrzącą na świat i sztukę inaczej, niż dopuszcza tradycja, kanon, konwencja, zwyczaj. Przekracza normy i wytyczone nimi granice, kierując się własnym doświadczeniem, własną pamięcią, własnymi wyborami.

Zanim określe specyfikę kontestacji pisarki, warto przypomnieć, że w pierwszym polskim wydaniu najbardziej oburzającej Chorwatów książki *Kultura kłamstwa (eseje antypolityczne)* (1998) na obwołucie umieszczono fragment wypowiedzi Adama Michnika:

Chorwacja to piękny kraj, a Dubravka jest ucieleśnieniem duchowej urody Chorwacji w literaturze. Nie znam piękniejszego kraju niż Chorwacja. I nie znam bardziej godnego patriotyzmu chorwackiego – gorzkiego jak u Mirosława Krleży – niż ten, który wyraża Dubravka.

W drugim wydaniu polskim⁵ zrezygnowano z komentarza Michnika. Patriotyzm Krleży był równie ambiwalentny jak patriotyzm Ugrešić. Krleży zarzucano, podobnie jak Ugrešić, projugosłowiańskość. Stanko Lasić, wnikliwy badacz twórczości Krleży uznał jego poglądy za przykład narodowej samonegacji („nacyjonalne samonegacije”, Lasić 1987: 309). Krleża jest duchowym ojcem pisarki, lecz jej postmodernistyczna perspektywa interpretacji dekonstruuje większość poglądów i mitów modernizmu, co jest tematem na inny artykuł. Ponadto, czasu krleżańskiej Chorwacji⁶ nie sposób porównywać z czasem rozpadu Jugosławii i nową sytuacją Chorwacji.

⁴ O specyfice i znaczeniu buntu awangardy literackiej pisałam w: Czapik-Lityńska 1996: 23–54. Literackie kontestacje awangardy chorwackiej są zakorzenione w świadomości modernistów, najpełniej w twórczości Antuna Gustava Matoša i Janka Policia Kamova. W okresie międzywojennym pasję kontestatorską i polemiczną kontynuował Mirosław Krleża. Do jego eseju-pamfletu *Chorwackie kłamstwo literackie* Dubravka Ugrešić nawiązuje w *Kulturze kłamstwa*.

⁵ W Polsce Dubravka Ugrešić jest najczęściej tłumaczoną pisarką chorwacką, a jej teksty są na ogół właściwie rozumiane. Warto zwrócić uwagę, że *Amerykański fikcjonarz* nie spodobał się amerykańskim czytelnikom, którzy nie zaakceptowali ironicznego kontekstu prześmiewczego. Dla zaangażowanych w tworzenie nowej ojczyzny Chorwatów kontestacje pisarki (z czasu *Kultury kłamstwa*) były nie do zaakceptowania.

⁶ Cf. Czapik-Lityńska 2000. Najobszerniejszą polską publikacją o twórczości Krleży jest monografia Jana Wierzbickiego (1975).

Moja wypowiedź jest nazbyt szkicowa, by w jakikolwiek sposób nawiązywać do skomplikowanych problemów historii Chorwacji i konfliktów wewnętrznych Jugosławii. Zagadnienie identyfikacji narodowych Krleży i Ugrešić jest możliwe do opisania w powiązaniu z kontekstami historycznymi i realiami biografii pisarskiej oraz biografii epoki.

Dubravka Ugrešić powiada o sobie, że uprawia aktywność antypolityczną. Przywołuje słowa Geорга Konrada:

Antypolityka to stan zdziwienia. Człowiek odkrywa, że rzeczy są niezwykle, groteskowe, co więcej – pozbawione sensu. Dowiaduje się, że jest ofiarą i nie chce nią być. (...) Wiarygodność antypolityki polega ni mniej, ni więcej, na tym samym, co wiarygodność pisania. To nie mowa polityka ani politologa, ani technokraty, przeciwnie: to mowa cynicznego, dyletanckiego utopisty. On nie zabiera głosu w imieniu mas czy kolektywu. Nie potrzebuje mieć za sobą partii, państwa, narodu, klasy, korporacji, świata akademickiego. Wszystko, co robi, robi na własny rachunek, osobiście, w środowisku, które sam wybrał. Z nikim nie jest zobowiązany się rozliczać, to osobiste przedsięwzięcie, samobrona (Ugrešić 1998: 5).

Słowa Konrada dobrze ilustrują pozycję pisarki, wypowiadającej się głosem człowieka, głosem prywatnym. Dodajmy, że pisarkę interesuje świat, kultura i polityka, że pozostaje pod wpływem idei społeczeństwa obywatelskiego, otwierającej etykę antypolityki i nawiązującej do idei umowy społecznej. To trudne konteksty, osadzone w myśleniu postmodernistycznym i w słowniku pojęć płynnej ponowoczesności. Wiedzę i tożsamość pisarki wyznacza jej doświadczenie życiowe i doświadczenie literackie, zakorzenione jeszcze w modernizmie, ale osadzone i przeniknięte na wskroś ponowoczesnością. *Kultura kłamstwa* i zawarta w niej pasja kontestatorska spotkały się z niechęcią czytelników chorwackich i przysporzyły pisarce wielu wrogów wśród rodaków. Od esejów zawartych w *Kulturze kłamstwa* rozpoczęła się właściwie nagonka na pisarkę. Nie była osamotniona, bo kobiet piszących odważnie o realiach czasu wojny domowej było więcej. Najbardziej atakowane „czarownice” (cf. Dyras 2009: 43–47) były wyemancypowanymi, wykształconymi intelektualistkami (cf. Kraskowska 2003; Slapšak 2005).

Kontestacje Ugrešić determinuje niezwykle silna pasja krytyczna, której źródło tkwi w awangardowej postawie buntu, zwłaszcza w krytyczno-polemicznym podejściu Krleży do kultury, a także w sprzeciwie wywodzącym się z postmodernistycznego kanonu ironicznego, spod znaku dekonstrukcji

i rozumu transwersalnego, szukającym porozumienia mimo odmienności. Spośród cech poetyki, odnoszonych przez krytyków do twórczości literackiej Ugrešić, takich jak polemika, intertekstualizm, autoreferencjalizm, metatekstualizm, (auto)ironia, parodia i wieloznaczność, dla postawy kontestacji ważne wydają się dwie – polemika i ironia. Polemika jest spleciona z krytyką, analizą i interpretacją tekstu, kultury, świata, ironia jest postawą dystansu⁷. Pisarka bardzo dobrze zna tradycję chorwackiego sporu i w gatunkach polemiczno-krytycznych znajduje doskonałe medium dla swoich kontestacji. Przypisuje się jej również poglądy feministyczne, choć sama nie deklaruje przynależności do feminizmu. Interesuje ją problematyka zmiany sytuacji kobiety w kulturze i możliwości edukacji czy emancypacji. Co znamienne, pisarkę zajmują zagadnienia istotne dla transformacji kultury, wartości i społeczeństwa. Poruszany przez nią „syndrom kultury kłamstwa” (cf. Kornhauser 2001; Czapik-Lityńska 2002) czy problematyka tożsamości, w tym tożsamości narodowej (cf. Czapik-Lityńska 2008) należą do tego rodzaju zagadnień. Intelktualiści chorwaccy nie podjęli poważnej dyskusji, bagatelizując wartość wypowiedzi pisarki. Niewielu stanęło w jej obronie.

Polemiki i krytyki układają się w pewne modelowe typy, jak: kontestacje estetyczne, egzystencjalne, etyczne czy społeczno-kulturowe. Oczywiście nie ma wzorcowego czystego modelu, gdyż tematy nakładają się i krzyżują, podobnie jak gatunki. Najwięcej wątków estetycznych wyłożonych *explicit*, dotyczących sztuki, kultury i jej transformacji, zawiera zbiór esejów *Czytanie wzbronione* (Ugrešić 2001; wyd. pol. 2004). Poglądy krytyczne na temat rynku literatury i sztuki spotkały się z zainteresowaniem i uznaniem, jednakże w USA przysporzyły jej nowych wrogów⁸. Najbardziej przejmującą opowieścią o egzystencji, ludzkim losie i ludzkiej pamięci jest nostalgiczna powieść *Muzeum bezwarunkowej kapitulacji* (Ugrešić 1998; wyd. pol. 2002). Nazywane manifestami bezpaństwowości i nostalgicznej

⁷ „Ironija u službi postmodernizma hrani se skepsom vezanom uz pitanja tko smo, što smo i kamo idemo” – pisze Gordana Slabinac w artykule o awangardzie (2006: 328). Warto zwrócić uwagę, że w tomie (Benečić, Fališevac 2006) znalazły się dwa artykuły poświęcone twórczości Ugrešić.

⁸ W wywiadzie umieszczonym przez Agnieszkę Dorotkiewicz i Annę Dziewit w książce *Głoszenie! Rozmowy z pisarkami* Ugrešić powiedziała o *Czytaniu wzbronionym*: „ta książka cieszyła się zupełnie niespodziewanym uznaniem w USA (...). To, co się zmieniło po jej publikacji, to głównie to, że mam teraz więcej wrogów, niż miałam do tej pory” (Dorotkiewicz, Dziewit 2006: 62).

tęsknoty za przeszłością książki Ugrešić dotyczą istotnych problemów chorwackiej rzeczywistości. Pisane z własnej perspektywy krytycznej, wypełnione osobistymi wyznaniem i obserwacją, oscylują między literackim dokumentem a literacką autofikcją. Z uwagi na nasycenie książek artystycznymi gramami z konwencją, formą czy modą, możemy w każdej realizacji twórczej dostrzec polemikę estetyczną. Tak było z powieściami *Stefcia Ćwiek w szponach życia* (1981; wyd. pol. 2002) i *Forsowanie powieści-rzeki* (1989; wyd. pol. 1992, 2004). Pierwsza jest przykładem estetycznej polemiki z gatunkami romansowymi i ich półprawdami, druga z postmodernistyczną ideą wyczerpania literatury.

Opowiadając o rzeczywistości, która jest najtrudniejszym materiałem i najbardziej wymagającym zadaniem dla pisarza, autorka zawsze stosuje dogłębnie podmiotową perspektywę oglądu, dzięki czemu daje świadectwo własnym doświadczeniom i przeżyciom. Autoironia umożliwia dystans wobec siebie. Ironia pozwala na dystans wobec rzeczywistości. Jest też wyróżnikiem estetyki postmodernistycznej, cechą poetyki i światopoglądu oraz cechą postmodernistycznego kanonu ironicznego, który zmierzył się z metafizyczną tęsknotą za sensem esencjalistycznym, a którego zawsze w sztuce poszukiwano. Sens esencjalistyczny jest również poddany kontestacji. Do ironicznej postawy pisarki dobrze przylegają słowa Richarda Rorty'ego:

Cechą gatunkową ironistów jest brak nadziei, by cokolwiek potężniejszego od nich samych ostatecznie rozwiało wątpliwości dotyczące finalnych słowników. Oznacza to, że kryterium rozstrzygnięcia wątpliwości, kryterium prywatnej doskonałości jest autonomia, a nie afiliacja z różną od nich mocą (Rorty 1996: 137).

Podstawą kontestacji pisarki są zatem jej autonomia, zracjonalizowane doświadczenie własne i dystans. Bez dogłębnej wiedzy o podejmowanych tematach rezultaty kontestacji byłyby znacznie skromniejsze.

Literacka refleksja krytyczna to nie tylko znakomite eseje, w których pisarka wyklada interpretacje negatywnych przeobrażeń sztuki, bezrefleksyjnie ukierunkowanej na rynek, sprzedaż i modę. Dla wielbicielki literatury, która miała być jej najważniejszą ojczyzną, rozpoznania poczynione we własnych książkach (zwłaszcza w *Czytaniu wzbronionym*) są szczególnie bolesne. Pisarka ceni tradycje literatury wysokiej i sama kontynuuje jej wzorce, szlifując styl, gatunek i kompozycję, rysunek i psychologię postaci, sugestywność i wiarygodność świata przedstawionego. Wcześniej sze

teksty, jak *Stefcia Ćwiek w szponach życia* i *Forsowanie powieści-rzeki*, podejmowały istotne problemy egzystencjalne, a przede wszystkim stanowiły – jak już wspomniano – polemikę z estetycznymi modami współczesności. Powieść o Stefci jest polemiką z estetyką powieści romansowej, *Forsowanie... uprzytamnia koniec dawnego typu powieści-rzeki*. Obie były pisane w fazie postmodernistycznego odkrywania, że wszystko już zostało powiedziane, że dawne modele sztuki wyczerpały swoje możliwości i że literatura przeżywa kryzys. Prawdziwe kwestionowanie absurdów egzystencji stanowią powieści późniejsze.

Kontestacja literacka, skupiona w znacznej mierze na problematyce estetyki i poetyki, jest nieporównywalnie łatwiejsza do zaakceptowania (nie dotyka bezpośrednio), aniżeli kontestacja „antypolityczna”, która zdominowała drugą fazę twórczości chorwackiej pisarki. Mimo że pisarka nie jest odosobniona w interpretacjach rzeczywistości chorwackiej, realiów polityki państwa narodowego, rozpadu Jugosławii i wojny domowej, to jej wyrażanie sprzeciwu uznano za niebezpieczne. Pojęcia państwa narodowego i tożsamości narodowej (z politycznego i kulturalnego słownika końca XX wieku) kojarzą się pisarce źle. W Polsce nie mamy uprzedzeń wobec państwa narodowego, ale jak pokazuje Philipp Ther (2012: 9), zjawisko i dramat czystek etnicznych pozostaje w ścisłym związku z państwem narodowym. Chorwaci i Serbowie nie uciekną przed upiorami niedalekiej przeszłości, a tacy pisarze jak Ugrešić nie pozwolą zapomnieć o wojennych dramatach.

Podsycanie pamięci, nagłaśnianie problematyki politycznej poza Chorwacją nie mogło być dobrze odbierane. Jednak twórczość Ugrešić stała się szybko rozpoznawalna za granicą, a jej postawa – dowartościowana pozytywnie. Teksty autorki przebiły się na europejskim rynku wydawniczym nie tylko z powodów światopoglądowych, ale także z powodów literackich. Pisarka wypracowała własną formułę literatury prawdziwej, reagującej na najbardziej palące problemy życia, wprowadziła nowego typu narracje tożsamościowe⁹, a kontestacje doprowadziła do perfekcji nie tylko dzięki

---

⁹ Mimo że pisarka nie lubi słowa tożsamość, to właśnie jej narracje tożsamościowe są prowadzone barwnie i interesująco. Ważne miejsce wśród nich zajmują również chorwackie narracje tożsamościowe. Uwzględnia je i omawia na szerokim tle literackim i historyczno-kulturowym Magdalena Dyras (2009).

postmodernistycznej sztuce prowokacji semantycznej oraz grom literackim, ale przede wszystkim dzięki wadze podejmowanych tematów.

Na podstawie poczynionych uwag można uznać, że Dubravka Ugrešić to mistrzyni kontestacji. To: kontestatorka estetyczna (nie godząca się na byle jaką literaturę, na literaturę wyczerpania, na słabe estetyki), kontestatorka egzystencjalna (ludzkiego bycia i ludzkiego bólu, choroby i cierpienia, absurdu i braku sensu), kontestatorka zjawisk społeczno-kulturowych i politycznych (kryzysu, nacjonalizmu, wojny, rozpadu Jugosławii – wspólnej ojczyzny, dla niektórych obywateli jedynej ojczyzny; alienacji emigracyjnej; kryzysu kultury, upadku idei wielokulturowości i idei wspólnoty ludzkiej, szerszej niż narodowa), kontestatorka tożsamości narodowej i państwa narodowego, a nawet kontestatorka pojęcia tożsamości, współcześnie wykozystywanego do manipulacji politycznych.

Kontestacje są tym silniejsze, im bardziej powiązane są z autentycznym życiem i autentycznym podmiotem. Pisarka nie bez powodu występuje w roli świadka wydarzeń i świadka mentalności (podmiotu indywidualnego i podmiotu społecznego). Literackie świadectwa stanowią jej prywatną dokumentację życia, egzystencji, zła i nienawiści, rozpadu etyczności i elementarnych wartości decydujących o obliczu człowieka. Kategorie świadectwa i doświadczenia prowadzą pisarkę i czytelnika ku antropologicznym kontekstom interpretacji, odkrywającym na nowo myśl i doświadczenie oraz ku ponowoczesnej etyce hermeneutycznej¹⁰, rozpoznającej słabość bycia i poznania, także słabość konstrukcji intelektualnych.

Ugrešić ukazuje w swych książkach okrucieństwa współczesnego świata, zbrodnie wojny, przygodność i kruchość bytu, słabość człowieka, kontestuje opisywaną rzeczywistość i egzystencję. Wojenno-powojenna twórczość pisarki to znane w Polsce książki *Amerykański fikcjonarz* (1993, wyd. pol. 2001), *Kultura kłamstwa (eseje antypolityczne)* (1995, wyd. pol. 1998), *Muzeum bezwarunkowej kapitulacji* (1999, wyd. pol. 2002), *Ministerstwo Bólu* (2004, wyd. pol. 2006). Podejmują problemy nacjonalistycznej nienawiści, wojny, samotności, wygnania dosłownego i metaforycznego.

---

¹⁰ Filozof ponowoczesny traktuje sztukę „jako model prawdziwości, poznania, spotkania światów historycznych twórcy i odbiorcy, dzieła i interpretacji – a więc w perspektywie hermeneutycznej, traktującej prawdę jako wydarzenie” – tak o hermeneutycznej filozofii Gianniego Vattimo pisze Andrzej Zawadzki (2006: XVII).

Podmiot literacki tych tekstów ma atrybuty współczesnego człowieka: ból, cierpienie, pamięć, pełniętą świadomość podzieloną na wczoraj i dziś, na świat wartości wspólnych i na świat poza wartościami, ujawniający absurd, chaos, entropię, rozpad. Wyobrażenia narratorki podąża głównie tropami rozpadu, melancholii, nostalgii, a więc ścieżką myślenia postmodernistycznego, myślenia o kryzysie istniejących modeli wartości, tradycyjnego dyskursu etycznego, wyznaczającego horyzont wspólny i respektowany, a zatem gwarantujący fundamentalny ład. Myślenie o rzeczywistości w rozpadzie jako dominancie czasu współczesnego przypomina „łagodny nihilizm” filozoficznej myśli Gianniego Vattimo, penetrującego doświadczenie „bezpodstawności i niemożności uzasadnienia bycia” (Vattimo 1997: 141), bycia współcześnie zdeprecjonowanego, odmitologizowanego, pozostawionego na pastwę samego siebie, nie mającego wsparcia ani w horyzoncie wspólnego fundamentu światopoglądowego, ani w horyzoncie wspólnego języka. Ponowoczesny, słaby świat jest odczuwany jako obcy, nieprzyjazny. Jego pozorna autonomia wraz z pozorną autonomią i wolnością człowieka rozpada się i kruszy w obliczu klęski człowieczeństwa, słabości sumienia, grzechu milczenia i grzechu zaniechania.

Kultura i jej wartości ukształtowały potrzebę świata bezpiecznego, uporządkowanego, etycznego. Tymczasem doświadczenia własnej egzystencji – czyli wojny, rozpadu starej ojczyzny, emigracji, wyobcowania – intensyfikują typowe dla myślenia ponowoczesnego poczucie „odreczywistnienia rzeczywistości”. W *Amerykańskim fikcjonarzu* autorka mówi o pomieszaniu fikcji i faksji, o fantazmatycznym charakterze rzeczywistości, w której przyszło żyć: „Wydarzenia w moim kraju, który rozpadał się i znikał, przerosły najbardziej złowieszczą wyobraźnię, zatarły granice istniejących i nie istniejących światów, i ponownie znalazłam się po tamtej stronie jakiegoś innego lustra” (Ugrešić 2001: 12). W *Kulturze kłamstwa* i w *Muzeum bezwarunkowej kapitulacji* opowiada o chaosie transformacji, o rozpadzie wartości:

Tak gwałtowna przemiana wartości, zachodząca w wielu dziedzinach codziennego życia – zarówno w kulturze, jak i w polityce oraz w ideologii – spowodowała zamęt w głowach wielu obywateli: złe stało się dobrym, lewica zamieniła się w prawicę. W trakcie tych przewartościowań wymazywanie historii własnego życia, zacieranie tożsamości, swoista amnezja, nieświadome lub świadome kłamstwo – stały się reakcją obronną, która umożliwiła przyswojenie nowej tożsamości (Ugrešić 1998: 106).

W ocenie i ujęciu Ugrešić przemiany rzeczywistości noszą nazbyt wiele znamion przypadkowości, ułomności, negatywności. W *Muzeum bezwarrantowej kapitulacji* takie postrzeganie rzeczywistości uzyskuje dodatkowy wymiar w pokawałkowanych na fragmenty narracjach o rzeczywistości, która się parabolicznie i apokaliptycznie rozpada, w słowach literackiego języka, którym pisarka notuje smutek i melancholię: „gdy patrzę ze swego okna w zimną noc, często mówię: *Rozpada się...*” (Ugrešić 2002: 211).

W *Ministerstwie Bólu* pisarka również draży przygodność ludzkiej egzystencji, samotność skazanych na emigrację, ich cierpienie po utracie ojczyzny, kraju: „Tak mówili, «kraj», uważnie dobierając jak najbardziej neutralny wspólny mianownik” (Ugrešić 2006: 105). Opowiadając o emigrantach, ich percepcji rzeczywistości, przepołowionej na przedwojenny czas porządku i na czas rozpadu – wojny, emigracji, chaosu, narratorka powiada:

Czas po wojnie był niby jakiś okres mityczny, w którym przestawało być ważne, czy minęło sto, dwieście czy trzysta lat. W krótkim czasie po wojnie wydarzyło się zbyt wiele. Pod tym ciężarem pękły ich mentalne zegary. Wszystko się rozpadło, przepołowiło i podzieliło (Ugrešić 2006: 105).

Dominującym akcentem tożsamościowych narracji jest zatem poczucie rozbicia, rozpadu życia i sensu. Opowieści o wykorzenieniu kwalifikują powieść Ugrešić nie tylko do powieści dokumentujących czas postjugosłowiańskiej emigracji, ale i do nowoczesnych oraz ponowoczesnych narracji „wygnańczych”, traktujących o wygnaniu dosłownym i wygnaniu jako stanie ducha wszelkich wykorzenionych, emigrantów, tułaczy, pielgrzymów, obcych i innych. Analizując sytuację współczesnego bohatera-wygnańca, Jerzy Świąć sugeruje, że „Literaturę XX wieku określa swoisty «syndrom wygnania», stworzył on całą topikę” (Świąć 2004: 24), w której człowiek jawi się jako wygnańca, jako *homo exul*. *Ministerstwo Bólu* można uznać za modelową wręcz konkretyzację ponowoczesnego doświadczenia wy-czerpania i rozpadu. Książkę kończy bałkańska litania nienawiści zamknięta w ludowych klątwach. Porażający komunikat negatywnych emocji prowokuje do myślenia o odpowiedzialności za słowa, ich treść, prowokuje do myślenia o wartościach i możliwości ich unicestwienia. Nosi bowiem ślady znaków kulturowych (języka, świadomości) i znaków życiowego doświadczenia. Teoretyk literatury powie dzisiaj, że kategoria doświadczenia „jest podstawową kategorią antropologiczną, która opisuje człowieka

zanurzonego w życiu i starającego się o tym życiu powiedzieć coś innym po to, by inni mogli go zrozumieć” (Markowski 2006). W pisarstwie zaangażowanym i kontestującym ważna jest również kategoria podmiotowości.

Kulturowa złożoność podmiotu autorskiego w obliczu rozpadu Jugosławii czyni komunikat literacki wypowiedzią dla wielu kontrowersyjną, odbieraną osobiście, w pryzmacie doświadczenia życiowego odbiorcy i jego tożsamości kulturowej (Czerwińska 2003). Sytuacja współczesnego człowieka, ponowoczesnego podmiotu (regres podmiotu etycznego i autonomicznego, pozostającego spadkobiercą i dawcą sensu, relatywizm, nihilizm, zagubienie w chaosie rzeczywistości) jest rezultatem doświadczeń XX wieku (cf. Nycz, Zeidler-Janiszewska (red.) 2006). Literatura notuje ślady indywidualnych i zbiorowych doświadczeń, wydarzeń, przekonań i gustów, utrwalając je w pamięci kultury.

Wizja rozpadu rzeczywistości Dubravki Ugrešić, ruiny sensu, degradacji podmiotu etycznego nie jest, niestety, fantazmatyczna. Ukazując destrukcję modernistycznych utopii o lepszym świecie i lepszym człowieku, kontestując aktualną rzeczywistość, pisarka stawia stare pytania o wyobraźnię moralną i konsekwencje jej braku. Pyta też o odpowiedzialnych i winnych. Diagnostuje rzeczywistość z pozycji pisarki-outsiderki, bliskiej czytelnikom myślącym o współczesności w czasach wielkiej zmiany z niepokojem. Nie jest odosobniona, bo literatura chorwacka wyraża ten niepokój na wiele sposobów, odreagowując zarówno wojnę, jak i egzystencję wydziedziczoną¹¹, sprowadzoną do instynktu przetrwania.

W wielu koncepcjach filozoficznych, między innymi w filozofii Paula Ricoeura, podmiot powraca w etyce. A etyka powraca również do myśli literackiej. Powraca w tekstach Ugrešić, wybierającej pojedynczą perspektywę reagowania na rzeczywistość, realizowaną m.in. jako podmiotowość świadka, jako podmiotowość kontestującą. Napisane, by wzruszać i by wstrząsać, są głosem pamięci i głosem przestrogi. Są pisanymi w gorączce emocji tekstami literackimi i dokumentami czasu rozpadu oraz gwałtownych transformacji.

---

¹¹ Przykładów literatury o wydziedziczonych, osamotnionych, traumatycznie naznaczonych dostarcza nie tylko proza wojenna, także współczesne opowiadanie rzeczywistościowe i poezja (cf. Pieniążek-Marković, Rem i Zieliński (red.) 2005; Pieniążek-Marković 2000: 212–221).

Krytyczne, kontestacyjne diagnozy rzeczywistości splatają się z ponowoczesnymi interpretacjami, uwzględniającymi kluczowe dla schyłku nowoczesności zagadnienia końca historii, kryzysu sztuki, śmierci człowieka, słabości podmiotu, bytu i myślenia. Pisarka interpretuje rzeczywistość, człowieka i byt w kategoriach bliskich filozofii Vattimo, którego hermeneutyka powiązana z nihilizmem pojmuje świat nie jako trwałą, mocną strukturę, lecz jako bycie słabe, narażone na nikięcie, wymagające wysiłku interpretacji, rozumienia i troski. Myślenie porażonej rozpadem wartości pisarki wpisuje się w różne wątki współczesnej myśli etycznej, zwłaszcza hermeneutycznej. Wśród nich szczególnie bliskie wydają się przemyślenia etyczne Hannah Arendt i etyka hermeneutyczna Vattimo, domagająca się wysiłku rozumienia własnego czasu i własnej kondycji, wypełnionej znakami i śladami przeszłości oraz współczesności; etyka wymagająca wiedzy i mądrości, zdolnych odczytać i zrozumieć wydarzenia bytu, transformacje kultury, znaki czasu, przesłania i przekazy. Kontestując kryzys estetyki, etyki, literatury i rzeczywistości, Ugrešić wychodzi naprzeciw wyzwaniom ponowoczesności. Jest świadkiem i uczestnikiem kultury oraz jej krytykiem.

Literatura

- Biti V., 2005, *Doba svjedočenja. Tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb.
- Čolović I., 2007, *Balkany – terror kultury. Wybór esejów*, przeł. M. Petryńska, Wołowiec.
- Czapik-Lityńska B., 1996, „Jeszcze nie”. *Utopicum jugosłowiańskiej awangardy*, Katowice.
- Czapik-Lityńska B., 2000, *Jugosłowiańskie aporie wczesnej awangardy chorwackiej*, w: *Studia z historii literatury i kultury Słowian*, red. B. Czapik-Lityńska, Z. Darasz, Katowice, s. 116–126.
- Czapik-Lityńska B., 2002, „Syndrom kultury kłamstwa” według Dubravki Ugrešić, w: *Nadzieje i zagrożenia. Slawistyka u progu nowego tysiąclecia. Studia ofiarowane Profesor Halinie Janaszek-Ivaničkovej*, red. J. Zarek, Katowice, s. 313–318.
- Czapik-Lityńska B., 2008, *Ponowoczesne doświadczenie narodowe. Przypadek Dubravki Ugrešić*, w: *Bunt tradycji – tradycja buntu. Księga dedykowana Profesorowi Krzysztofowi Wrocławskiemu*, red. M. Bogusławska, G. Szwat-Gylybowa, Warszawa, s. 147–162.
- Czapik-Lityńska B., 2009, „Uwikłane w przemoc”. *Żensko pismo – dyskurs emancypacyjny i krytyczny z perspektywy teorii postkolonialnej*, „Porównania” nr 6, s. 165–177.

- Czerwińska M., 2003, „Punkt widzenia” jako kategoria antropologiczna i narracyjna w prozie niefikcyjnej, „Teksty Drugie” nr 2–3, s. 11–27.
- Dorotkiewicz A., Dziewit A., 2006, *Głośniej! Rozmowy z pisarkami*, Warszawa.
- Dyras M., 2009, *Re-inkarnacje narodu. Chorwackie narracje tożsamościowe w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków.
- Jelčić D., 1997, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb.
- Kornhauser J., 2000, *Nowa historia literatury chorwackiej*, w: *Studia z historii literatury i kultury Słowian*, red. B. Czapik-Lityńska, Z. Darasz, Katowice, s. 137–145.
- Kornhauser J., 2001, *Wielkie kłamstwo*, w: idem, *Świadomość regionalna i mit odrębności*, Kraków, s. 214–221.
- Kostić S., 2003, *Post-Jugosłowianka. Cyganka albo „Jakiej narodowości jest Dubravka Ugrešić”*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka” t. 10, s. 103–110.
- Kraskowska E., 2003, *Dubravki Ugrešić filologia antytotallitarna*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka” t. 10, s. 111–121.
- Kraskowska E., 2007, *Pleć Słowiańszczyzny*, w: *Nasza środkowoeuropejska ars combinatoria*, red. K. Pieniążek-Marković, G. Rem, B. Zieliński, Poznań, s. 349–360.
- Lasić S., 1987, *Mładi Krleža i njegovi kritičari (1914–1921)*, Zagreb.
- Markowski M.P., 2006, *Antropologia, humanizm, interpretacja*, w: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M.P. Markowski, R. Nycz, Kraków, s. 137–152.
- Nycz R., Zeidler-Janiszewska A. (red.), 2006, *Nowoczesność jako doświadczenie*, Kraków.
- Pieniążek-Marković K., 2000, *Ekspresje (nie)podmiotowości i (nie)tożsamości w najnowszej poezji chorwackiej*, w: *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy. Podmiotowość*, t. 3, red. B. Czapik-Lityńska, Warszawa, s. 212–222.
- Pieniążek-Marković K., Rem G., Zieliński B. (red.), 2005, *Widzieć Chorwację. Panorama literatury i kultury chorwackiej 1990–2005*, Poznań.
- Rorty R., 1996, *Przygodność, ironia i solidarność*, przeł. W.J. Popowski, Warszawa.
- Rosner K., 1991, *Przedmowa*, w: eadem, *Hermeneutyka jako krytyka kultury. Heidegger, Gadamer, Ricoeur*, Warszawa, s. 10.
- Slabinac G., 2006, *Hiperbolički diskurs avangarde*, w: *Čovjek, prostor, vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, red. Ž. Benčić, D. Fališevac, Zagreb, s. 325–341.
- Slapšak S., 2005, *Feminizmpisarstwokobietnapoluminowym. Paradygmatjugosłowiański i postjugosłowiański w perspektywie synchronicznej i diachronicznej*, w: *Literatury słowiańskie po 1989 roku. Feminizm*, t. 2, red. E. Kraskowska, Warszawa, s. 137–168.

- Świąch J., 2004, „*Homo exul*”, *parę uwag o topice nowoczesności*, „Teksty Drugie” nr 1–2, s. 22–42.
- Ther Ph., 2012, *Ciemna strona państw narodowych. Czystki etniczne w nowoczesnej Europie*, przeł. T. Fabiś, Poznań.
- Ugrešić D., 1995, *Forsowanie powieści-rzeki*, przeł. D. Ćirlić-Straszyńska, Warszawa.
- Ugrešić D., 1998, *Kultura kłamstwa (eseje antypolityczne)*, przeł. D.J. Ćirlić, Wrocław.
- Ugrešić D., 2001, *Amerykański fikcjonarz*, przeł. D.J. Ćirlić-Straszyńska, Wołowiec.
- Ugrešić D., 2002, *Muzeum bezwarunkowej kapitulacji*, przeł. D.J. Ćirlić, Izabelin.
- Ugrešić D., 2004, *Czytanie wzbronione*, przeł. D.J. Ćirlić, Izabelin.
- Ugrešić D., 2006, *Ministerstwo Bólu*, przeł. D.J. Ćirlić, Izabelin.
- Ugrešić D., 2008, *Nikogo nie ma w domu*, przeł. D.J. Ćirlić, Kraków.
- Vattimo G., 1997, *Ponowoczesność i kres historii*, w: *Postmodernizm. Antologia przekładów*, red. R. Nycz, przeł. B. Stelmaszczyk, Kraków, s. 137–168.
- Wierzbicki J., 1975, *Miroslav Krleža*, Warszawa.
- Zawadzki A., 2006, *Koniec nowoczesności: nihilizm, hermeneutyka, sztuka*, w: G. Vattimo, *Koniec nowoczesności*, przeł. M. Surma-Gawłowska, Kraków, s. V–XXI.